

לשם שמים
על האתיקה של המחלוקת

יובל שרלו

לשם שמים

על האתיקה של המחלוקת

Yuval Cherlow
The Ethics of Mahloket

© כל הזכויות שמורות ליובל שרלו, 2018

ספרי מגיד, הוצאת קורן
ת"ד 4044 ירושלים 9104001
טל': 02-6330530 פקס: 02-6330534
www.maggidbooks.com

עורכת ראשית: גילה פיין
עורכות משנה: תמי מגר ושירה פינסון
עריכה: שמואל מרצבך
הגהה: עבריתא - דנה רייך
עימוד: עדי רובין
עיצוב העטיפה: אליהו משגב

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני, או אחר כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מסת"ב 978-965-526-237-7 ISBN

נרפס בישראל 2018 Printed in Israel

תוכן העניינים

ix.....	מבוא	על מצבה העגום של המחלוקת
1	הקדמה	על מבנה החיבור
9	פרק א	תופעת המחלוקת
21.....	פרק ב	צללי המחלוקת
31.....	פרק ג	המחלוקת בעידן הפוסט-מודרני
51.....	פרק ד	מעגלי האתיקה של המחלוקת
63.....	פרק ה	הסדרה או הכרעה
77.....	פרק ו	הקוד האתי
85.....	פרק ז	מחויבות האדם כלפי עמדותיו
99.....	פרק ח	היחס לעמדה החולקת
111.....	פרק ט	היחס לבר-הפלוגתא
121.....	פרק י	'מסך הבערות' והנגיעות האישיות
127.....	פרק יא	רטוריקה ראויה ודמגוגיה פסולה
143.....	פרק יב	המאבק האתי בצללים
153.....	פרק יג	ההוראה על האמת

165	פרק יד שימוש בטיעונים שקריים.....
171	פרק טו מניעים פסולים.....
179	פרק טז החובה האתית לסרב למחלוקת.....
197	פרק יז האתיקה של הנחיית המחלוקת.....
209	פרק יח על ניהול מחלוקת באינטרנט.....
229	במקום סיכום הרהורים אחדים.....
237	אודות המחבר.....

”מאי דסני עלך, לחברך לא תעביד, ואידך פירושא הוא
[מה ששנוא עליך אל תעשה לחברך,
וכל השאר פירוש הוא].”

(שבת לא ע”א)

מבוא

על מצבה העגום של המחלוקת

חיבור זה נכתב על רקע מצבם העגום של המחלוקת ושל הדיאלוג הציבורי, אשר למרות הפוטנציאל הכביר הגלום בהם הופכים בימינו למוקד של כיעור. בכוחה של המחלוקת לממש את העושר של המגמות האנושיות ובידה להיות משיאיה של רוח האדם; אולם דווקא משום כך עלולה היא גם להציף את כל המכוער והנבזי שבהתנהגותם של בני האדם. כשהמחלוקת מתנהלת בדרך הראויה, הרי היא כבמה המנכיחה את מלוא צבעי קשת התנועות הרוחניות, וכשהיא מתדרדרת - היא הופכת לזירת גלדיאטורים אכזרית שבה גוברים צלליה של נפש האדם. התשוקה העמוקה לפירותיה המבורכים של המחלוקת, הניצבת אל מול הכיעור והרוע שאכן מתפרצים לעתים בעקבותיה, הניעה אותי לנסות ולתרום תרומה מסוימת לטיהורה של המחלוקת ולזיקוקה, ולכינונו של דיאלוג ציבורי נקי ושלם יותר.

ימיה של המחלוקת כימי עולם הם. עם היציאה מגן עדן התרחשה המחלוקת הראשונה, המריבה בין קין להבל שהביאה גם לשפיכות דמים, ומאז מלווה תופעת המחלוקת את עולמנו. יתרה

מזאת, סיפור הבל וקין הוא הסיפור הראשון שהתורה מספרת לאחר פרקי הבריאה, ובחירתה לעסוק בכך מלמדת על המשקל הגדול של התופעה, ומבשרת כי המחלוקת והמלחמה עתידים ללוות את כל מהלכה של ההיסטוריה האנושית. ואכן, ימיה של האנושות רצופים במחלוקות, ובמידה רבה ניתן לתאר את תולדותיה באמצעות צומתי המחלוקת המרכזיים שליוו אותה. מבחינה זו, הנושאים הנדונים בחיבור שלפנינו יונקים ממלוא אורך ימיה של ההיסטוריה האנושית. אף על פי כן, שתי תופעות חדשות יחסית, הקשורות בעיקרן באפשרויות שפיתחה הטכנולוגיה, מתגלות לעינינו בשנים האחרונות, והן דורשות תשומת לב מיוחדת.

תופעה אחת היא התרחבות קשת המעורבים בדיון הציבורי ומתיחת גבולותיו לאין שיעור. הרשתות החברתיות לסוגיהן מנגישות את כיכר העיר לקבוצות ולפרטים רבים שהיו מודרים ממנה בעבר. כיום, כמעט כל אדם יכול להשתתף במחלוקת הציבורית ודבריו עשויים להיות מופצים לכל עבר ולהשפיע באופן ממש. בעבר, נגישות זו הייתה מוענקת בחסדם של ה'שליטים' בעולם התקשורת, ואילו הרשתות החברתיות שינו את התמונה ופתחו את שערי הדיון הציבורי לכולם. פתיחת שערים זו מעשירה בצורה מופלאה את החברה אשר נחשפת לקולות שהיו מושקעים בעבר, ואנו מסוגלים להציף את עולמנו בהיקף נרחב של דעות ועמדות.

ואכן, בתחילת דרכם של אתרי האינטרנט והתגובות (טוקבקים) הייתה בי אמונה נאיבית כי לפנינו הולך ונברא 'בית המדרש' העתידי. לנגד עיניי ראיתי מציאות אוטופית שבה אדם מביע את דעתו באתר כלשהו, אולם זו אינה זוכה לבלעדיות, וניתן להגיב לה, להקשות עליה ולחלוק עליה. חשבתי כי בשונה מן העבר, שבו הייתה למביע העמדה בלעדיות יחסית, כעת ייאלץ הכותב 'להזיע':

מבוא – על מצבה העגום של המחלוקת

לענות, לשנות מעט את עמדותיו, לחזור בו במצבים מסוימים או לשפר את טיעוניו. בעיני רוחי ראיתי כיצד מתוך העושר העצום של התגובות תיווצר תנועה גדולה של בירור וכל אחד יוכל להעשיר את עולמו הרוחני.

התופעה השנייה הקשורה באפשרויות שפתחה הטכנולוגיה היא הידרדרות אתית חמורה בעקבות פריצת כל המסננים. על אף שלאורך כל הדורות ידע העולם מחלוקות מכוערות מאוד, תחושתו היא כי בימינו מידרדרת המחלוקת למקומות רעים למדי. הדיון ברשת האינטרנט אלים מאוד, והמרחק בינו ובין זירת מאבקים נגד חיות טרף מצטמצם והולך. אוסף נורא של פגיעות אישיות, שקרים וסילופים, השמצות וחדירה לפרטיות, פריצת אינטימיות וגסות רוח משתלחת הולך ומצטבר בכל דקה. המפגעים האתיים הללו מחלחלים במהירות ותקשורת ההמונים מסייעת לכך. יתר על כן, בשל אופייה של רשת האינטרנט ובשל מנועי החיפוש המצויים בה, כל המפגעים הללו מונצחים לעד ואפשר להציפם מחדש בכל עת. תחושה זו באשר להידרדרותה האתית של המחלוקת היא המניע לכתיבת החיבור שלפניכם.

תופעות אלו ודומותיהן אינן מציקות רק משום שהן פוגעות בתחום הנימוסים וההליכות, ולפיכך השיח עליהן אינו עוד דיון חשוב על תרבות הדיבור. לפנינו סכנה אסטרטגית־ממשית לחברה האנושית בכללה, ולמדינת ישראל, לעם היהודי ולתורה, בפרט. הפיכת הדיון הציבורי לזירת התגוששות חסרת כללים וחסרת עכבות מביאה בהכרח להשתלטותו של האלים על רשות הרבים הציבורית, ולדחיקתם של יתר הקולות לשוליים. השתלטות זו נעשית בכלי דיכוי חדשים שאינם מוכרים לנו מן ההיסטוריה האנושית, ולכן גם איננו מסוגלים להבחין בהם ולהילחם נגדם. דחיקתם של קולות

בחברה אל השוליים מחוללת תופעות חמורות העלולות למוטט את החברה מבפנים, דוגמת המרת האילמות באלימות. כדי למנוע את הדרתם של ציבורים שונים מן המרחב הגדול של הדיון הציבורי, צריכה כיכר העיר להיות נגישה ופתוחה לכולם, אולם גם כאשר היא פתוחה לכולם - יש לוודא שהתהליכים הרבים והמגוונים שמתרחשים בה מתנהלים נכונה. כאשר תהליכים אלו מתנהלים באופן לא אתי, שבה ועולה סכנת האלימות.

מגמה אחרת הנובעת מתהליכי השתקה לא ראויים היא מגמת פרישה והסתגרות, ויתור על הנוכחות הציבורית, ובניית חומות שירחיקו את הקולות הרועשים מעולמו של האדם. גם מגמה זו הנה סכנה גדולה מאוד לחברה האנושית, משום שהיא מותירה במרחב הציבורי רק את קולו של מי שפעל שלא כדין ושלא כיושר. כך אכן נולד, בדרך כלל, הפשיזם לגונויו. כאמור, תופעות אלו לא נוצרו על ידי רשת האינטרנט, אף שהן מתעצמות על ידה, ולכן חיבור זה אינו מכוון בעיקרו לנעשה ברשת אלא לתופעת המחלוקת והתנהלותה האתית כשלעצמה. להיבטים המיוחדים של רשת האינטרנט נקדיש פרק בפני עצמו.

חשוב לציין כי ניתן להשתלט על השיח הציבורי בכלים מניפולטיביים רבים, ואין צורך לנקוט דווקא אלימות. התדמית של הרשת כמקום פתוח וחשוף מטעה עד מאוד, ולמעשה שולטים בה כוחות רבים - בדרכים סמויות לחלוטין או באופן שקוף למחצה תוך הסוואת המגמה העיקרית. במרחבה הפתוח של הרשת פועלים גורמים בעלי אינטרסים מגוונים: מנועי חיפוש המופעלים על ידי אלגוריתם שתוכנן לשרת את מפעילו ולא את שקיפות הדיון הציבורי; מכונים שמומחיותם בהדהוד דעות מסוימות ובהסתרת אחרות; בעלי עניין העוסקים בהשתלת מסרים סמויים במקורות

מבוא – על מצבה העגום של המחלוקת

תמימים ובטשטוש מוחלט בין עובדות ופרשנות; ועוד ועוד. כל אלו הנם כלים בעלי השפעה על עמדות ועל תהליכים, וגם הם צריכים להיבחן במבחנה המחמיר של האתיקה ושל קריטריונים מוסריים הנגזרים ממנה.

לאור סכנות אלה, גוברת הנטייה האנושית לפנות למערכת המשפט, כדי שתכפה על המרחב הגדול את הנורמות הציבוריות הראויות. אולם הטלת המשימה על הסדרה רגולטיבית אינה אפשרית בין במישור הטכני ובין במישור המהותי. מבחינה טכנית, האלימות המילולית הציבורית מתנהלת במרחבים כה רבים, עד שכלל אין דרך למשטר אותה או לאכוף בה את הנורמות הראויות. מבחינה מהותית, לא ניתן לנסח את איך-ספור הכללים המגדירים התנהגות ראויה. הרגולציה, כוחה יפה בהתמודדות עם סטיות מקומיות החורגות מהנורמה, אך אין בכוחה להתמודד עם נורמה שגויה מעיקרה. ואכן, ניסיונות רגולציה בתחום זה אינם מצליחים להתמודד עם היקף הבעיה ועם מהותה. גם לו היה זה אפשרי, הייתה ניצבת לפנינו סוגיית 'מי ישמור על השומרים?' במלוא קומתה, שכן הרגולטור עצמו, יהיה אשר יהיה, עלול לנצל את הכוח שבידו ולדכא כל הבעת עמדה שאינה נוחה לו.

ואולם תהיה זו נאיביות לחשוב כי אם נפנה רק אל הצדדים הטובים שברוח האדם, באמצעות יצירות ספרותיות ושיחות מוסר, במסגרת מערכת החינוך והשידור הציבורי – נמצא את הדרך להתמודד עם שאלות אלו. אמירות כלליות ונטיות הומניות הנן אפקטיביות כאשר מצויה הגדרה מסוימת של היעדים ושל הכללים להתנהגות הראויה. לעומת זאת, השארת הנורמות ככללים התנהגותיים לא מוגדרים – כגון "איזהו מכובד? המכבד את הבריות" (אבות פ"ד מ"א) – תביא למעשה להתעלמות מהם. טענתו של

חיבור זה היא שקוד אתי רלבנטי ניצב בין רגולציה אוכפת ובין פנייה כללית לרוח האדם.¹

חיבור זה אינו עוסק בכל כללי האתיקה של ההתנהלות בשעת מחלוקת - לא באופן כללי ולא ברשת האינטרנט. הוא אינו מתייחס להיבטים האתיים של לשון הרע ושל רכילות, כמו גם של פורנוגרפיה, ידיעות חדשותיות או הסתה לאלימות, ולמעט הפרק האחרון, אף אינו מתמקד בהיבטים הנוגעים לרשת האינטרנט - אם כי רבים מפרקיו רלבנטיים גם לה. חיבור זה עוסק רק באחד ההיבטים של השיח הציבורי: המחלוקת. מתוך ראיית המחלוקת כאבן יסוד בקיומה של חברה עשירת רוח, החותרת לחיים מלאים ושמחה בריבוי הקולות שבה, אני מבקש בחיבור זה להנכיח כללים אתיים לקיומה של המחלוקת, ולתת אותם בידי אלו המעוניינים להשתתף במלוא היקפו של הדיון הציבורי וכך בכך להיות נאמנים לעקרונות אתיים. החיבור מבקש אפוא לשמר את הברכה הגדולה הנעוצה במחלוקת, מתוך הכרה שתנאי חיוני להתברכות מפירותיה הוא שמירה על הכללים האתיים של התנהלותה.

משמעות המילה "אתיקה" בחיבור זה

המיון הקלאסי של הפילוסופיה לשלושה תחומים: אפיסטמולוגיה, מטא-פיזיקה ואתיקה, מאפשר לראות את האתיקה בצורה רחבה מאוד או מצומצמת למדי. במונח הראשון, הרחב, האתיקה נוגעת לכל המעשים שבני אדם עושים, או אמורים לעשות, כתוצאה מהנחות פילוסופיות שונות או מסיבות אחרות (כגון רגשותיהם או

1. הרחבה בעניין זה ראו להלן בפרק 1.

עולמם הנפשי). לפי מובן מרחיב זה, עניינה של האתיקה הוא מימוש העקרונות השונים בפעולות מעשיות. במובן השני, המצומצם, שלאורו נצעד בחיבור זה, האתיקה אינה מתייחסת אלא להיבטים הנורמטיביים הבוחנים אם מעשה מסוים ראוי או פגום מבחינה מוסרית. בשונה מהמובן הראשון, האתיקה המתוארת בחיבור זה איננה עוסקת ברעה כלשהי באופן ספציפי או בתוכן הנושא הניצב במוקדה של מחלוקת מסוימת. אני מנסה אפוא להימנע בחיבור זה מהבעת עמדה כלשהי, תוכנית או ערכית, ולעסוק אך ורק בתופעת המחלוקת כשלעצמה. גם ביחס למחלוקת איני עוסק בשאלות כגון אלה: "כיצד קל יותר להשפיע על הבריות?", "כיצד לומר את דבריך כך שיתקבלו?", או "כיצד לצאת בריא ושלם ממלחמת האמונות והדעות?". חיבור זה מבקש לבחון שאלה אחת בלבד: מה ראוי לעשות כדי שכל מחלוקת תתנהל באופן מוסרי ולאור כללים אתיים ראויים?

הגדרתה של האתיקה כתשובה לשאלה "מה ראוי לעשות?" או "כיצד ראוי לעשות?" יוצרת מיד את הצורך להגדיר את מקור הסמכות ואת אמת המידה אשר לאורה תיבחן השאלה האתית. הצבת השאלה "האם ראוי?", גוררת מיד את השאלות: "מהו מקור הסמכות לראוי זה?", "מהו הקריטריון להכרעה בשאלה זו?", ו"מיהו המוסד הקובע שאכן, לאור מקור הסמכות ולאור הקריטריון המכריע, מעשה מסוים הוא אתי או לא אתי?". שאלות אלו מרחפות באוויר של חיבור זה, אולם כדי שלא לשקוע בפלפולי הקדמות והנחות יסוד, ייעשה הדיון על בסיס הנחות אתיות המוסכמות על רוב בני האדם ואשר מתאימות לאינטואיציה האתית המקובלת. אינטואיציות שכאלה בעייתיות מאוד כאשר עוסקים בשאלות אתיות הנובעות מאינטרסים וכוללות נגיעות אישיות הקשורות במטרות שאותן רוצים להשיג; אולם בנידון שלפנינו, נושא ניטרלי מבחינת העמדות

השונות, ואשר כל בני האדם ניצבים בו בדרך כלל כשווים ללא אינטרסים ספציפיים, אינטואיציות אלה בריאות מאוד. תקפותן של הנחות היסוד הללו מתחזקת מעמידתן במבחן 'מסך הבערות'², כלומר יציבותן כמחייבות את הצדדים בכל עת ובכל הקשר.

אכן, במהלך החיבור נבחנים גם כלים מגוונים אשר מאפשרים להשפיע על בני אדם ולשנות את עמדותיהם במהלך מחלוקת, אולם הדיון בהם לא נעשה סביב מידת היעילות או שיעור ההצלחה שלהם, אלא רק בהקשר של הגדרתם ככלים ראויים מבחינה אתית או כפסולים. גם הדיון המסוים שנעשה בנושאים שונים העומדים למחלוקת נוגע רק לשאלה אם ישנם נושאים שהנכונות להיות שותף בדיון עליהם הנה מעשה לא אתי.

העקרונות האתיים הם עקרונות כלליים, שאינם ייחודיים דווקא לנושא מסוים. האתיקה הרפואית, לדוגמה, מבוססת על כללים כגון "אל תגרום נזק" או קדושת החיים והאוטונומיה של החולה, אשר תקפים למעשה בכל תחומי החיים. אף על פי כן, ישנן התאמות מיוחדת הרלבנטיות דווקא לתחום הרפואי. מעבר לכך, כאשר אנו נוטשים את שדה העקרונות הכלליים ופונים לעסוק בפרטים, מורגש הצורך לעסוק באופן ממוקד בכללי האתיקה הייחודיים לרפואה. הוא הדין ביחס לאתיקה של המחלוקת: לכאורה, ניתן היה לתמצת אותה בכלל "מה ששנוא עליך אל תעשה לחברך" ולייתר את כתיבתו של חיבור זה. אף על פי כן, הצורך בהתאמה של יסודות האתיקה הכלליים האלה לתחום הייחודי של המחלוקת, כמו גם

2. על עקרון 'מסך הבערות' ראו בהרחבה להלן עמ' 121 ואילך.

מבוא – על מצבה העגום של המחלוקת

הדיונים העוסקים בפרטים הקשורים למחלוקת, הם אלו אשר הביאו ליצירתו של החיבור.

המילה "מחלוקת"

אין בכוונתי להיכנס לטיפולוגיה של המילה "מחלוקת" ולעסוק בהיבטים הפילוסופיים של הגדרתה. לעניין חיבור זה וכדי לתאר את הבסיס לקיומה של מחלוקת, די לי במה שמופיע במילון אבן-שושן כהגדרתה של מחלוקת: "פרוד בדעות, חלוקי-דעות, פלוגתה, מריבה"³. עם זאת, יש לציין כי מחלוקת יכולה להתנהל גם באופן בלתי-ישיר, לדוגמה כאשר שני אנשים מביעים עמדות סותרות מבלי לדעת זה על זה. קיימות אפשרויות נוספות ומגוונות להתרחשותה של מחלוקת באופן לא ישיר, אולם כך או כך, במצבים מעין אלו אין כל משמעות לעיסוק באתיקה של המחלוקת, משום שאין כל אינטראקציה בין הצדדים ואין מקום לדיון בדבר הראוי או הלא ראוי. חשוב להדגיש כי גם הבעת עמדה כשלעצמה, ללא הצבת עמדה סותרת, צריכה להיעשות באופן אתי, וניתן למצוא פגמים אתיים גם בהצגת עמדה כבלעדית ויחידה. שימוש בדמגוגיה, הסתרת נתונים שאינם עולים בקנה אחד עם הטיעון המרכזי, או הצגת מתנגד תאורטי לעמדה כמי שאינו ראוי להתייחסות הם כלי שכנוע לא אתיים כשלעצמם; וחיבור זה עוסק גם בהם, כחלק מהכללים המתחייבים מן האתיקה של המחלוקת הישירה. מחלוקת ישירה יכולה להתנהל בעל-פה או בכתב, במפגש הדדי או בכיכר העיר,

3. אברהם אבן-שושן, 'מחלקת', המילון החדש ג, ירושלים תשנ"ז, טור 904.

כצנעה או לעיני הבריות, ולכל המצבים הללו ישנם עקרונות אתיים אשר מחייבים התנהגות מסוימת.

האם חיבור זה הנו חיבור 'דתי-יהודי'?

התשובה לשאלת 'יהדותו' או 'דתיותו' של חיבור זה מורכבת. מחד גיסא נוגע לכלל האנושות, מאידך גיסא הוא ספר יהודי מאוד. הנושאים הנידונים בו נוגעים לכלל האנושות, שכן תופעת המחלוקת אינה ייחודית לעם היהודי, וממילא גם האורות והצללים המלווים אותה אינם ייחודיים לו. נוסף על כך, החברה הדמוקרטית היא במהותה חברה החיה במחלוקת, ועל כן ההיבטים השונים הקשורים בתופעת המחלוקת הנם אוניברסליים.

לא רק נושאי החיבור אינם 'יהודיים' כי אם גם ההתייחסות להם אינה 'יהודית' דווקא, והיא נוגעת לכלל האנושות. ראשית, אתיקה בנויה בדרך כלל מחוט שדרה שאינו תלוי תרבות אלא מקובל עקרונית על כלל החברה האנושית. דוגמה לליבה שכזו נמצאת בציטוט הפותח חיבור זה: הדרכתו של הלל הזקן, "מה ששנא עליך אל תעשה לחברך" (שבת לא ע"א), כעיקרון אתי שאינו תלוי תרבות ואשר נוגע לכלל האנושות - ומעניין שדווקא אותו ראה הלל כיסוד התורה כולה. גם עקרונות אתיים אחרים - דוגמת החובה להשיב טובה תחת טובה והבעייתיות המוסרית שבהשבת רעה תחת טובה - מתוארים במקורות תרבות רבים ושונים ואינם ייחודיים לעולם היהדות. היקף נכבד של עקרונות אתיים מצוי אם כן בתרבות האוניברסלית, ולכן לא יהיה נכון לראות את הספר כמציג עמדה 'יהודית' וכניגוד לאתיקה הכללית. לא זו אף זו, היהדות עצמה מבטאת את האוניברסליות של חלק מעקרונותיה האתיים ברעיון

מבוא – על מצבה העגום של המחלוקת

היסודי של שבע מצוות בני נוח, ובקביעה כי כל בני אדם נבראו בצלם א-לוהים (אבות פ"ג מי"ד) ושככל אדם ישנו יסוד מוסרי. הספר אינו מיועד אפוא דווקא ליהודים, והוא מבקש לעסוק באתיקה של המחלוקת מנקודת מבט אנושית-אוניברסלית. לכן, השתדלתי להימנע מהבאת מקורות תורניים כהוכחה לכך ש"גם במקורות שלנו מצויות הדרכות מוסריות". מאותה סיבה נמנעתי מלעסוק בהיבטים דתיים של אתיקת המחלוקת – דוגמת היחס שבין חירותו של היחיד וההתגלות על ידי בת-קול או שאלת האיסור, הרשות או החובה לחלוק על אוטוריטות קדומות או 'גבוהות'.

אף על פי כן, חיבור זה הנו 'יהודי' מאוד, וזאת בשל שתי סיבות. הסיבה האחת נוגעת למקורות ההשראה של החיבור, שהנם אלו הנוכחים בעולמי האישי. המעיין בחיבור יראה כי על אף שנושא אוניברסלי ורוב ככול מסקנותיו אינן מבריליות בין עמים וזהויות, מצוטטים בו מקורות יהודיים רבים – המשמשים הן כמקורות השראה, הן ככלי אילוסטרציה, והן כמצפן להתוויית הכיוונים השונים בדיון. החיבור כולל כמובן גם מקורות מן התרבות הכללית, אולם נקודת המוצא האישית של כתיבתו היא היהדות, מקורותיה ועולמה הרוחני-דתי – שבהם מצוי מרכז חיי. רבים מהרעיונות שלפניכם מצויים אפוא גם בדתות אחרות, ובוודאי שבתרבויות דמוקרטיות אחרות, אך השפה שבה העדפתי לשוחח היא זו הקרובה אליי ואל עולמי.⁴

4. דברים דומים כתב פרנץ רוזנצווייג במאמרו 'המחשב החדש' (בתוך: נהריים, ירושלים תשל"ח, עמ' 234): "...אלא ספרו של אדם שבשביל מה שהוא בא לומר, ודווקא בשביל מה שהוא בא לחדש, עולות לו המילים היהודיות העתיקות. עניינים יהודיים, כדרך כל העניינים, לעולם הם בגדר עבר; ואילו מילים יהודיות, ככל שהן עתיקות, יש להן חלק בנעורי הנצח של המלה, ואם העולם נפתח לפניו, הן מחדשות את העולם".

הסיבה השנייה היא שגם באתיקה אוניברסלית ישנן 'אדוות' הקשורות לתרבות ולמקום, ומשתנות בין הקשר אחד למשנהו. ואכן, גם בתחום שבו אנו עוסקים, שהנו אוניברסלי במהותו, ישנם היבטים יהודיים ייחודיים. אציין שניים מהם. הראשון הוא אתוס המחלוקת, שבו אעסוק בפרק הראשון של החיבור. בתרבות היהודית, לא זו בלבד שאין שאיפה ל"שְׁפָה אֶחָת וּדְבָרִים אֲחֵדִים" (בראשית י"א, א), אלא שהיא אף מטפחת את המחלוקת ורואה בה את אחד ההיבטים החיוביים ביותר של הגיוון האנושי. החיבור מואר כולו ברוח מקומה העילאי של המחלוקת בתרבות היהודית, וחלק מהותי ממנו עוסק בהגנה חיונית על קיומה של המחלוקת.

ההיבט השני שבו מתייחדת אתיקת המחלוקת ה'יהודית' הוא המשקל הגדול שהיהדות נותנת לאיסורי לשון הרע, הלבנת פנים, שקר ודומיהם. העולם התקשורתי כולו, כמו גם עולמו הפרטי של האדם, מצויים בחיפוש מתמיד בעקבות האיזון המדויק שבין זכות הציבור לדעת, חופש הדיבור ועקרון 'אור השמש המחטא'⁵ ובין הרגישות לשמו הטוב של האדם, לאיסור הלבנת פנים, ולאיסור אונאה במובנו הקדום (כמילה נרדפת לגרימת צער לאדם אחר). ברוב העולם המערבי מקובל להציב את נקודת האיזון קרוב מאוד לקוטב הראשון, זה המצדד בזכות הציבור לדעת ובחופש הביטוי, אף שאלו פוגעים לעתים מזומנות באדם הפרטי. לא זו בלבד אלא שטענת "אמת דיברתי" היא טענת הגנה קבילה במערכות המשפט

5. כוונתי לדבריו המפורסמים של השופט לואי ברנדייס (בתרגום לעברית): "אור השמש הוא המטהר הטוב ביותר, ואור המנורה הוא השוטר היעיל ביותר".

מבוא – על מצבה העגום של המחלוקת

של העולם המערבי (וכך גם בחוק לשון הרע הישראלי), ואם הוכיח הדובר כי אמירותיו עומדות בקריטריון המשפטי של המילה "אמת" – הוא מוגן מפני תביעות לשון הרע.

עמדתה של היהדות בשאלה זו שונה באופן משמעותי מעמדתו של העולם המערבי. ראשית, ההלכה אוסרת כל דיבור רע על אנשים אחרים, והעובדה שאדם אמר אמת אינה פוטרת אותו מעברות לשון הרע, וקל וחומר שאינה פוטרת אותו מאיסורים אחרים כמו הלבנת פני חברו ברבים. שנית, בשאלת האיזון בין ערכי זכות הציבור לדעת וכבוד האדם הפרטי נוטה היהדות למצוא את נקודת האיזון קרוב יותר לקוטב השני, זה הרואה לנגד עיניו את כבוד האדם.

אני מבקש להדגיש כי עקרון חופש הביטוי והחובה להיזהר מפגיעות ומהלבנת פנים אינם עומדים בסתירה מתמדת. עקרון חופש הביטוי נוגע ליחסים שבין האדם ובין החברה, והוא קובע כי אל לה לחברה להטיל מגבלות על הבעת העמדות בתוכה, ואדרבה, היא חייבת לאפשר לכל אדם לומר את אשר עם מחשבתו. כמו לכל עיקרון אתי, גם לעיקרון זה יש גבולות – כגון האיסור להביע דעות גזעניות או אמירות פוגעניות באופן זדוני – אולם יש להציב אותם רחוק ככול שניתן. לא זו בלבד אלא שחובת ההגנה על חופש הדיבור מוטלת בעיקר כלפי העמדה שעליה האדם חולק – ואף כלפי עמדות שהוא מתעב. הזהירות מפגיעות ומהלבנת פנים, לעומת זאת, נוגעת ליחסים שבין האדם לעצמו. האדם נדרש להטיל על עצמו חובות מוסריים, להימנע מלשון הרע מיותר גם כאשר אלו דברי אמת, ולהתרחק מאוד מהלבנת פני אדם ברבים, אף שאין בכוח החברה לצמצם את החופש שיש לו לעשות כן.

אחת מן ההשלכות הרבות של שאלת האיזון בין כבוד האדם הפרטי לעקרון חופש הביטוי⁶ נוגעת ליחס שבין חובת עיצוב המרחב הציבורי כמקום המעודד את חשיפת האמת, ובין הזהירות שלא לפגוע בבני אדם. ואכן, אחת התופעות מעוררות ההתפעלות בעולמה של היהדות היא יכולתה לעצב סביבה אתית של מחלוקת, שאינה נרתעת מעלייה לטונים גבוהים אך נזהרת מפגיעה מיותרת ומבקשת לשקם את נזקי המחלוקת.⁷

אחדים מן המקורות היהודיים המוזכרים להלן הובאו אפוא כדי לשמש בסיס לדיון המיוחד המצוי בעולמה של היהדות, מתוך אמונה עמוקה שכתרבות המבוססת על מחלוקת, אפשר שתוכל היהדות לתרום מניסיונה לאופיו האתי של הדיון הציבורי.

תופעת המחלוקת העסיקה אותי מילדות. כבר מגיל צעיר למדי הבנתי כי אין ביכולתה של עמדה כלשהי להכיל את כל המשמעויות הנכונות. גם ללא קבלת עקרון הרב־תרבותיות ומתוך האמונה העמוקה כי אכן יש אמת, הבנתי כי אמת זו לעולם אינה נמצאת במקום אחד ויחיד, וכי "אלו ואלו דברי אֱלֹהִים חיים" (עירובין יג ע"ב) הוא מבט היסוד על כל עניין במציאות.⁸ המחלוקת, כך הבנתי, היא מיסודותיה של ההוויה ואינה תאונה היסטורית כי אם חלק בלתי־נפרד ממהותו של העולם. מבט זה מלווה אותי לאורך כל ימי חיי. יעידו עליי תלמידיי שחלק בלתי־נפרד מהלימוד המשותף שלנו הוא הצגת עמדות שאני חולק עליהן, תיאורן ביושר והגינות (כפי האפשר לבני אדם), הדגשת

6. לשאלה זו השלכות רבות שאינן מענייניו של ספר זה. הרחבתי על כך במקומות אחרים.

7. ראו עוד להלן עמ' 147 והלאה.

8. ייחדתי לעניין זה את חיבורי והלכה כבית הלל, אלון שבות תשס"ח.

הסיבות להצדקתן, ורק לאחר מכן הבלטת הכשלים שלהן והסיבות שבגינן בחרתי בדרך אחרת.

השלכותיו הקיומיות של מבט זה רבות הן. לאור העיקרון הקובע כי בכל מקום שבו יש אורות גדולים, עלולים להימצא גם צללים מאיימים, עסקתי שנים רבות באורותיה של המחלוקת ובצלליה. כחלק מעיסוק זה התייחסתי לכך שלעתים, באופן פרדוקסלי, דווקא התפיסה הטוענת כי האמת אכן אינה נמצאת במקום אחד ויש לה פנים מגוונים מטפחת ניהיליזם אשר נובע מהתחושה כי "אם לכל דעה יש מקום, אפשר שאין משמעות לאף דעה". שנים רבות אני עוסק בניסיון להפוך את תפיסת "אלו ואלו" ממקור של בינוניות ואפרוריות למנוע של עוצמה. קריאותיו הגדולות של קהלת: "טוב אֲשֶׁר תִּאָחַז בְּזֶה וְגַם מִזֶּה אֵל תִּנַּח אֶת יַדְךָ" (קהלת ז', יח), "תֵּן חֵלֶק לְשִׁבְעָה וְגַם לְשִׁמוֹנָה" (קהלת י"א, ב), "בִּבְכֹר זֶרַע אֶת זֶרְעֶךָ וְלַעֲרֵב אֵל תִּנַּח יַדְךָ" (שם, ו), שנבעו כולן ממבטו הרחב, מהדהדות בתוכי ושואפות להפוך את העושר ואת המגוון למנוע של העצמת המחויבות ולא של נטרולה ההדדי. גישה מרכזית זו מצאתי במקומות אין-ספור במשנתו של הרב קוק זצ"ל, ואף ייחדתי חיבור מיוחד לעמדתו ביחס למחלוקת, כמו גם לקנאותו.⁹

ברם, תנאי הכרחי לכינונה של מחלוקת ראויה הוא המבט המוסרי-אתי, המורה את דרכי ההתנהלות הראויות של המחלוקת. מבלעדי אלו, רב נזקה של המחלוקת מתועלתה, ויתרה מזאת: התנהגות לא אתית מביאה לא אחת לביטול חשיבותה של המחלוקת. אתיקה, לפי הבנתי, אינה 'גיבנת' שיש להוסיף לכל תחום, אלא חלק

9. יובל שרלו, 'הסובלנות במשנת הרב קוק – בחינה מחודשת', בתוך: אמנון בזק (עורך), על דרך האבות, אלון שבות תשס"א, עמ' 499-516.

מהותי מההיבט המהותי והמקצועי, וכשם שרופא שמתנהג בדרך שאינה אתית לוקה בחסר גם מבחינה מקצועית, כך גם מחלוקת המתנהלת באופן פסול, נחשפת כפגומה מצד עצמה.

באופן אישי, מצאתי את עצמי מעורב במחלוקות רבות. מעורבות זו נבעה כנראה גם מחולשות רבות: מאהבת הניצוח, מהנאת היצירה של טיעונים ומחולשות אחרות, אך אני מקווה שמעורבות זו נבעה גם מן התחושה שאסור לשתוק, מרצון להיטיב עם המציאות, מהאמונה בחשיבותה של מלחמת האמונות והדעות, ומההכרה שלאור ציווי התורה "לא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ" (ויקרא י"ט, טז), השתיקה עצמה, לעתים מזומנות, היא מעשה לא אתי. ואכן, סוציולוגים רבים מלמדים כי לעתים דווקא הרוב הדומם הוא אשר נושא באחריות להתגברותם של הקיצוניים המסכנים את שלום החברה ואת מוסריותה.¹⁰ גם דברי קהלת: "עַת לַחֲשׂוֹת וְעַת לְדַבֵּר" (קהלת ג', ז), מורים כי יש להיזהר משתיקה במקום שבו נתבעת זעקה.

אף על פי כן, כיום אני מוצא את עצמי מעורב מעט מאוד במחלוקות. למדתי שישנה דרך נוספת להשפיע על המציאות: הבעת עמדה שלא במסגרת מחלוקות ישירות ובתקווה כי הבוחר יבחר. ייתכן שזהו חלק מהמבט הפוסט־מודרני, ואולי... זהו עניין של גיל. מצאתי כי בנידון זה כתב רבי שלמה קלוגר¹¹ קטע מופלא, כאשר נשאל על ידי תלמידו מפני מה משך את ידו מלהתערב במחלוקת מסוימת:

10. ראו לדוגמה ודיאנה מיטרו, 'יחסה של האוכלוסייה הלא־יהודית ליהודים בבסרביה ובטרנסניסטריה בתקופת השואה', יד ושם לז (1), תשס"ט, עמ'

68-45

11. רבי שלמה קלוגר, 1869-1785, רבה של בראדי, פולין.

מבוא – על מצבה העגום של המחלוקת

בנדון המחלוקת שבין הרבנים ידי אל תהי בו ולא אתערב בזה. כי הנה הן אמת שהימים הראשונים היו טובים מאלה, כי בילדותי או בשנים האמצעיים הייתי אוהב להיות ניצב לריב ולהינקם על דרך האמת, ואף שידעתי שיהיו מעיזים להיפוך קיימתי בנפשאי מאמר דוד המלך עליו השלום "כסתה כלימה פני, מוזר הייתי לאחי" (תהילים ס"ט, ח-ט), ומאמר הנביא "גוי נתתי למכים ולחיי למורטים" (ישעיהו נ', ו), ולא חשתי על כבודי, כי היה לי כוח לסבול ולעמוד בפרץ.

אבל עתה לעת זקנתי אין לי כוח לצאת במלחמת חובה ולקבל עלי דברי נרגן ומהלומות, והנה עלה בלבי לפרש דרך הלציי ורמז במה שכתוב בתורה "ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה ולא יעבוד עוד" (במדבר ח', כה)... ואם בכך חמשים אמרה התורה כן, מכל שכן במי שהוא תודה לאל יותר מזה. והנה אם כי זה דרך הלציי, מכל מקום יש לומר דבאמת הוי כן דהרי כתיב "והתעלמת" (דברים כ"ב, א), ודרשו חכמינו ז"ל (ברכות יט ע"ב) פעמים שאתה מתעלם פרט לזקן ואינו לפי כבודו...¹²

במבט ראשון נראה כי הרב קלוגר תולה את הימנעותו ממעורבות במחלוקת בגילו. ברם, ממבט שני עולה כי לדבריו, עתים שטוב לו לאדם להתעלם מנושאים שונים והוא אינו חייב להיות מעורב בכל מחלוקת.

אי-מעורבותי הישירה במחלוקת אינה מונעת אותי מלהציג את עמדותיי, והרוצה – יקשיב להן ויבחר בהן. ברם, תופעת המחלוקת

12. רבי שלמה קלוגר, האלף לך שלמה, יו"ד סי' רנד.

עדיין מעוררת כי השתאות רבה, ואני אוהב מאוד להתבונן בה, להאזין לעמדות השונות המובעות במסגרתה, ולנהוג כתלמיד העושה אוזנו כאפרכסת ושומע את דברי המחייבים ואת דברי המזכים (על פי חגיגה ג ע"ב). בשל כך, גדול כְּאִבִי כאשר אני חוזה בהידרדרותה של תרבות המחלוקת.

חיבור זה מבקש להרים את תרומתו לקידומה של תרבות מחלוקת ראויה. אם אזכה ואקדם במעט את תרבות המחלוקת, את ניקיונה האתי ואת הרגישות האנושית – והיה זה שכרי.

בשולי הדברים, אני מבקש להודות באופן מיוחד לאנשים הנפלאים בהוצאת מגיד שהיו שותפים ללידתו של ספר זה: למתיו מילר על הפרגון גדול, לעורכת הראשית גילה פייז על האמון בכתב היד, לעורכת המשנה תמי מגר, לעורך החיבור שמואל מרצבך שהוציא עבודה מופלאה מתחת ידיו ושיפר את החיבור באופן משמעותי, ולמגיחה דנה רייך. תהא משכורתם שלמה מאת ד' יתברך.

יובל שרלו

אייר תשע"ז

הקדמה

על מבנה החיבור

מבנה החיבור

מגמתו של חיבור זה היא לחולל שינוי ולהשפיע, ולו במשהו, על התרבות האתית של התנהלות מחלוקת. לכן, בד בבד עם הצגת הטיעונים השונים, מקורותיהם ודיון בהם, אני מבקש גם להציג תקציר של המסקנות המעשיות העולות מן החיבור, כדי שישמש כמעין מצפן לכללים האתיים של המחלוקת וכמפתח למבקש לעיין ביתר הרחבה בנושאים השונים שנידונו בו.

חיבור זה מחולק לשני חלקים. בחלקו הראשון, הקצר יותר, אשר כולל את ששת הפרקים הראשונים, אני עוסק במבואות - למחלוקת עצמה, לארכיטקטורת ההכרעה שלה, ולכללים האתיים היסודיים. הפרק המכונן והמשפיע ביותר על המשך החיבור הוא הפרק הרביעי אשר עוסק בארבע המחויבויות האתיות הכרוכות במחלוקת. בחלקו השני של החיבור אני מפתח מספר כללים אתיים שנועדו לעצב את דרכי ההתנהלות הראויה של המחלוקת.

החלק הראשון – מבואות לתופעת המחלוקת

טענת היסוד של החיבור היא שהמחלוקת הנה אחד היסודות החשובים ביותר של הקיום בעל הערך, ויתרה מזאת: היא טבעית לאדם וחלק בלתי-נפרד מתרבות הקיום. על כן, החובה האתית העיקרית והראשונה היא לקיים מרחב המאפשר את המחלוקת במשמעותה המלאה. קיומו של מרחב כזה מותנה בחופש, בקידור הביטוי, בטיפוח המחשבה העצמית, בהסרת מחסומי הנגישות, ובהתנגדות למטילים פחד על המשתתפים במחלוקת ולאלה המפתים, בדרכים לא ישרות, לאמץ עמדות שונות. בכל זאת דנתי בפרק הראשון העוסק בתופעת המחלוקת עצמה.

טענה נוספת שאני מניח ביסודו של חיבור זה היא שככל שאור גדול יותר, כך גדולים צלליו. דווקא בשל חיוניותה של המחלוקת, ועוד יותר בשל עוצמת הנושאים הנידונים בה לעתים, היא עלולה לדרדר את החברה האנושית עד לכדי מלחמה ממשית ושפיכות דמים משולחת רסן. גם כשהמחלוקת אינה נוגעת בשורשי הקיום, היא עלולה להותיר אחריה 'ארמה חרוכה': אנשים מצולקים, כאובים ופגועים. תוצאות עגומות אלו חמורות מאוד כשלעצמן, אולם מלבד זאת הן עלולות להוליד סכנה אחרת: הכרתת המחלוקת עצמה מן הארץ והשתלטות האלימות, הכוחנות והדיכוי. כמו בנושאים אתיים רבים שעצמתם עזה, גם המחלוקת דורשת עיצוב אתי נכון אשר ימנע הרס וחורבן. בכך עסקתי בפרק השני, "צללי המחלוקת".

עולם המחלוקת אינו מנותק מההקשר התרבותי הרחב. בעולם שבו מניחים הכול כי ישנה אמת אחת, והמחלוקת אינה אלא סביב השאלה מהי אותה אמת, כללי הדיון ברורים יותר והיכולת לקיים פולמוס מסודר קלה יותר. ברם, בעולם פוסט-מודרני, שאחד ממאפייניו הוא כפירה בעצם קיומו של המונח "אמת", קשה להבין

הקדמה – על מבנה החיבור

את עצם משמעותה של המחלוקת. כשנקודת המוצא היא ש"לכל אחד האמת שלו", והעמדות השונות מתוארות כסיפורים אינטימיים וכמשחקי לשון – כלל לא ברור שקיימת חשיבות למחלוקת, להבעת עמדות מנוגדות ולדיאלוג מתעמת בין נקודות מבט שונות. לא זו בלבד אלא שגם אם נמשיך להכיר בחשיבות הבעת עמדות וניהול דיאלוג, תעורער היכולת לנהל מחלוקת מתוך עמדה זו. לפיכך, קודם שאנו עוסקים בכללים אתיים הנוגעים למחלוקת, יש צורך בדיון במקומה של המחלוקת בעולם הפוסט-מודרני. בנושא זה עוסק הפרק השלישי.

הפרק הרביעי, שכאמור משפיע באופן ישיר על המשך הטיעונים, עוסק בארבעת המעגלים של המחויבות האתית בשעת מחלוקת. טענת היסוד של המעגל הראשון היא שהכללים האתיים המעצבים את המחלוקת נוצרו מתוך מחויבות עמוקה לעצם המחלוקת, כנושא בעל חשיבות ומתוך אחריות שלא לעקור את קיומה מהתרבות האנושית. המעגל השני מתייחס לחובה האתית באשר לנושא השנוי במחלוקת והמחויבות כלפיו, כאשר פונונה ודיוקה של המחלוקת מותנים בבחינתו המתמדת של הנושא ובזיקוקו בעזרת המחלוקת. המעגל השלישי הוא מעגל המחויבות לשאר המשתתפים במחלוקת, אשר ככול מחויבות אתית קובעת שאין לפגוע באנשים אחרים ו"מה ששנוא עליך אל תעשה לחברך". המעגל הרביעי נוגע במחויבות האתית של האדם לעצמו ולאופיו, כהתמודדות עם פוטנציאל ההרס העצמי שנושאת המחלוקת בחובה. עיצוב המחלוקת בדרך אתית מונחה על ידי מחויבות מרובעת זו והיא גרעין היסוד של החיבור.

הפרק החמישי והשישי, החותמים את החלק הראשון, עוסקים בשאלת ההכרעה בדילמה האתית. הנושא הנידון בהם אינו "כיצד

מכריעים בדילמה האתית?“, אלא “מהן האפשרויות העומדות בפני המכריע?“. בפרק החמישי אני עוסק בשאלת הארכיטקטורה של ההכרעה האתית האפשרית - הסדרה או הכרעה; ובפרק השישי בשאלת ניסוחיה של הכרעה זו - למן כללים אתיים מופשטים ועד לחקיקה מפורטת. דגש מיוחד יינתן בפרק השישי לקיומו של הקוד האתי שבו אני רואה את העיצוב הראוי ביותר לכללים אתיים בכלל, ולנושא הנידון בחיבור זה, אתיקת המחלוקת, בפרט.

אף שהחיבור עוסק במחלוקת ולא בדרכי ההכרעה שלה, צמד הפרקים הללו, החמישי והשישי, משפיע בצורה ניכרת על המחלוקת עצמה ועל התנהלותה האתית עוד לפני ההכרעה בה; שכן משעה שמתבהר לאן המחלוקת חותרת וכיצד ניתן בסופו של דבר להתקיים במציאות של מחלוקת, מקבלת ההתנהגות האתית בשעת המחלוקת דחיפה של ממש.

החלק השני - הקוד האתי של המחלוקת עצמה

חיבור זה אינו מסתפק, כאמור, בניתוח פילוסופי של תופעת המחלוקת ומבקש לשרטט כללים אתיים מחייבים לדרכי התנהלותה של המחלוקת. הפרקים הבאים עוסקים באחדים מהכללים האלה, וקיבוצם הנו ניסוח ראשוני של קוד אתי להתנהלות מחלוקת.

הפרק השביעי, אשר פותח את כינונו של הקוד האתי המוצע, עוסק בתביעות האתיות שעל האדם לתבוע מעצמו עוד לפני שהוא בא במגע עם בריהפולגתא שלו. הפרק דן בעצם אימוצה של דעה מסוימת, ובחשיבות שלא לנטות אחר דעה זו מסיבות לא ענייניות כגון העוצמה המזויפת שהיא מעניקה לטוען. בפרק זה אני טוען כי הבחירה בדעה כלשהי היא פעולה שיפוטית ולכן חלים עליה

הקדמה – על מבנה החיבור

הכללים השונים המחייבים את השופטים. ביסודו של דבר, הצו הקטגורי העיקרי בנידון זה הוא הציווי "מְדַבֵּר שֶׁקָרַתְּחַק" (שמות כ"ג, ז), כשהאתיקה המוצעת בפרק מרחיבה אותו מאוד ודורשת מן האדם להיות איש אמת במלוא אישיותו.

עם פגישת העמדות השונות, מוטלת על הצדדים החובה להציג בהגינות את עמדת זולתם. הפרק השמיני עוסק באריכות בתביעה אתית זו, ובמאבק כנגד אחת התופעות המכוערות ביותר בעולמה של המחלוקת: הפיכת עמדה מנוגדת לקריקטורה על מנת להחלישה ולאפשר את המתקפה נגדה. ואכן, זהו אחד ההקשרים שבהם הכלל האתי היסודי "מה ששנוא עליך אל תעשה לחברך" בא לידי ביטוי במלוא עצמתו, ומטיל חובה מוסרית באשר לעיצוב הגון של עמדת הזולת. כפי שארחיב בפרק, חובה זו אינה מבטלת את ההתנגדות לאותה עמדה או את שלילתה, ואדרבה – לעתים, דווקא הצגה מדויקת של עמדה פלונית מאפשרת להציג ביתר בהירות את כשליה ופגמיה. אולם תקיפתה של עמדה מסוימת צריכה להיעשות רק לאחר שהובהר על מה הדיון ועל בסיס מה מתנהלת המחלוקת.

כלי לא הגון אחר המשמש פעמים רבות את משתתפי המחלוקת הוא הטיעון הלא ענייני, המתבסס על ניתוח פסבדו-פסיכולוגי ותר אחר מניעיו הכמוסים של הזולת. טיעון שכזה מאפשר לשלול את הלגיטימיות של דעה מסוימת, שאינה אלא, לדידו של הטוען, כסות מזויפת המחפה באמצעות עמדות מהותיות על מניעים פסולים. בפרק התשיעי אנתח את מגרעותיהם של טיעונים ממין זה, ואטען כי הקוד האתי של המחלוקת מחייב לצמצם את השימוש בהם ולהגביל אותו למקרים שבהם נכוונתו מוכחת באופן כמעט ודאי.

הפילוסוף הנודע ג'ון רולס ניסח את אחד הכללים היסודיים לתקפותה האתית של דעה, וכינה אותו בשם "מסך הבערות". עיקרו

של כלל זה הוא התביעה שעמדה מסוימת תיבחן ביושר ובהגינות על ידי המציע אותה, כאשר תקפות העמדה נבדקת מבלי שהמציע יודע את משמעויותיה לגביו. עיקרון זה נוסח בדרכים שונות גם לפני רולס, וכדוגמה יש להזכיר את מאבקה של תנועת המוסר בנגיעות האישיות. על החובה האתית להימנע מאימוץ דעה מסוימת רק בשל רווחים אישיים ולא מכוח האמת שבה, ועל משמעותה במסגרת הקוד האתי של המחלוקת, ארחיב בפרק העשירי.

עמדות אינן מובעות באופן מעורטל ונעדר צורה, ולוגיקה של טיעונים מוצגת לעתים קרובות באמצעות כלים רטוריים – שהנם אסתטיים במהותם. המודעות לעצמת הכלים הרטוריים מחייבת דיון בדבר אתיקת השימוש בהם: מחד גיסא, הם חלק בלתי-נפרד מדרכי הביטוי האנושיים; ומאידך גיסא, טמונה בהם סכנת ההיגררות אחר החיצוניות ועמעום גרעינו המהותי של הטיעון. בפרק האחד עשר נעסוק בשאלה זו ובהתוויית קו הגבול שבין רטוריקה לגיטימית ובין דמגוגיה פסולה, ונרחיב על פגמיה האתיים של הדמגוגיה.

הפרק השנים עשר, "המאבק האתי בצללים", עוסק בעיקרו בחובות אתיות שאמורות להיות מובנות מאליהן ואינן קשורות למחלוקת באופן מהותי, אף שהיא משמשת מצע טבעי ונוח להפרתם. מדובר בחובות דוגמת התביעה להימנע מהשתקת העמית ומהעלבתו, או האיסור להשתמש באלימות ובכוחנות. למעשה, במסגרת פרק זה ניתן היה לכלול את כל המידות המגונות, משום שהמחלוקת היא סביבה רוויית אדי בערה וניתן להצית בה בקלות את כל חסרונות האדם. זוהי אפוא הסיבה שהעיסוק בהתנהגויות מגונות אלו נכלל בחיבור זה, ומשום כך אעסוק רק בשתי חובות: האיסור האתי להשתמש באלימות מילולית בעת מחלוקת; והתביעה לנהל את המחלוקת מתוך מודעות לשיקולי 'היום שאחרי'.

הקדמה – על מבנה החיבור

מחלוקת היא חוויה סוחפת, ומשעה שאדם נעשה חלק ממנה, אורבת לו הסכנה כי יבקש את הניצחון על פני בירור האמת. תאוות הניצחון מביאה להתנהגויות שליליות שתיארנו לעיל, אך היא עלולה לפגוע גם באדם עצמו, שלעתים קרובות אינו מוכן להודות על האמת גם כאשר מתברר לו שדעותיו אינן עומדות במבחן הביקורת. הקודר האתי של המחלוקת חייב אפוא לכלול גם את התביעה להודות על האמת כשזאת מתבררת, ולעניין זה יוחד הפרק השלושה עשר. לא ניתן לדון באתיקה של המחלוקת מבלי להתייחס לשאלת האתיקה של תקפות הטענות, ובכך אעסוק בפרק הארבעה עשר. בפרק זה אדון בשאלת השימוש בטענות שאינם טיעוני אמת – הן משום שהם מבוססים על עובדות לא נכונות, והן משום מבוססים על 'שקר' במובן הפילוסופי של המונח. הפרק אינו עוסק בתוכנה של עמדה מסוימת ובמידת נכונותה האתית, ומתמקד בשאלת הלגיטימציה של שימוש בטענות שאינם אמתיים, כאשר הטוען סבור שהם אינם נכונים אך משתמש בהם במודע כדי לשכנע את הצד שכנגדו.

הפרק החמישה עשר והפרק השישה עשר דנים בקיומן של מחלוקות שכלל אין ראוי להשתתף בהן. סוגיה זו נבחנת דרך שני כיוונים שונים. הכיוון הראשון דן במשקל מניעיו של המשתתף במחלוקת ועוסק בשאלה אם ראוי לאדם לפרוש ממנה כאשר נושא המחלוקת אינו מעניין אותו והוא נסחף אליה מסיבות צדדיות. טענתי היא כי ישנה חובה אתית שלא להשתתף במחלוקות כאשר המניע האישי אינו טהור – אף שמובן כי יש להיזהר מטהרנות יתר – וחובה זו אמורה להיות חלק מהקודר האתי. הכיוון השני עוסק בשאלה אם יש מחלוקות שמבחינה אתית אין להשתתף בהן בגלל עמדות הצד השני. שאלה זו היא חלק מדיון רחב יותר בדבר גבולותיו של חופש

הביטוי כאשר העמדות המובעות במסגרתו הן דעות פגומות ביותר, כמו גזענות. הקוד האתי של המחלוקת מכיל אפוא גם את הדין בדבר גבולותיה, אם כי הם קשים מאוד להגדרה.

שני הפרקים האחרונים של החיבור עוסקים בהיבטים הייחודיים שמוסיף עידן המדיה לאתיקה של המחלוקת. מבין היבטים רבים בחרתי להתמקד בשניים אשר מן ההכרח שייכללו בקוד האתי של המחלוקת. הראשון הוא האתיקה של מנחה המחלוקת והחובות המוטלות עליו, כגון הקצאת זמן זהה למתדיינים. השני נוגע לעקרונות אחדים להתנהלות אתית במחלוקת המתרחשת ברשת האינטרנט - אף שנושא זה דורש הרחבה רבה.

בסופו של החיבור צירפתי הרהורים אחדים הנובעים מהתבוננות במוצר המוגמר, ובאפשרות שהוא אכן ישמש כבסיס לניסוחו של קוד אתי. במסגרת הרהורי סיום אלו אני מבקש גם להשיב את שפת האהבה, החמלה והחסד לדיאלוג האנושי ולשקם את נזקי המחלוקת. לכל אורכו של החיבור עולות הציפייה, התקווה והתפילה כי אימוץ קוד אתי בהתנהלות המחלוקת יעצים את מקומה החשוב של המחלוקת, ואורה הגדול יאיר ויפציע תוך כדי מאבק עם הצללים השונים שהוא מטיל. הלוואי.